

تحلیلی بر چشم‌انداز همگرایی اسلامی^۱

سید آصف کاظمی^۲

چکیده

واگرایی و تفرقه از مسائل پیچیده و بنیان‌کن تاریخ جوامع اسلامی بوده که در دوره کنونی به دلایل مختلف به یک مسئله‌ای مهم و بحران تبدیل شده است. متأسفانه پاسخ‌های متفکران و دولتمردان اسلامی نسبت به این بحران تاکنون به دلایل مختلفی ناکام مانده است. یکی از اساسی‌ترین روش‌ها برای همگرایی، یافتن مشترکات است. مسلمانان و کشورهای اسلامی دارای مشترکات فراوانی در تاریخ، فرهنگ، دین، منابع و منافع و دشمن خویش هستند که این امر موجب افزایش میزان همبستگی و همگرایی بین مسلمانان می‌گردد. آینده همگرایی اسلامی و دستیابی به آن مستلزم استخدام و به‌کارگیری عوامل و زمینه‌های مختلف است. این تحقیق تلاشی است تا بر اساس چهار مرحله مدل چشم‌انداز سازی ارگون که یکی از روش‌های آینده‌پژوهی است، مسئله بودن، ترسیم وضعیت موجود، سناریوی محتمل و مرجع و راهکارها و برنامه اقدام همگرایی اسلامی را سازمان‌دهی نموده و بر نقش مشترکات اسلامی در همگرایی اسلامی به‌منظور ترسیم چشم‌انداز تأکید داشته و با تکیه بر همین مشترکات، حفظ و ارتقای منافع اسلام و مسلمین و تحقق آینده مطلوب همگرایی اسلامی را امکان‌پذیر می‌داند.

واژگان کلیدی: همگرایی، اسلام، چشم‌انداز، ارزش‌های اسلامی، امت اسلامی، جغرافیا، منافع مشترک، دشمن مشترک.

۱. تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۱/۱۷؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۲/۱۳

۲. دانش‌پژوه دکتری تاریخ معاصر جهان اسلام، مجتمع آموزش عالی امام خمینی (ره) جامعه المصطفی (ع) قم

العالمیه Kazemi.asef@gmail.com

مقدمه

در تاریخ پرفرازونشیب اسلام، واگرایی و تفرقه بین مذاهب و ملل اسلامی، از مسائل پیچیده و بنیان‌کن جوامع اسلامی بوده است که در دوره کنونی به دلایل مختلف به‌عنوان یک مسئله‌ای مهم درآمده است و به یک بحران سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی تبدیل شده است. متفکران و دولتمردان اسلامی در پاسخ این مسئله و بحران، پاسخ‌های گوناگونی ارائه دادند که متأسفانه تاکنون به دلایل مختلفی ناکام مانده است. از طرفی دیگر آینده مطلوب جهان اسلام در گروه وحدت و همگرایی امت اسلامی است. کشورهای اسلامی تنها در شرایطی می‌توانند به‌عنوان یک قطب قدرتمند در جهان آینده ایفای نقش کنند که از واگراییها به سمت همگرایی رهنمون شوند. این مهم در گرو چاره‌اندیشی و آینده‌اندیشی برای فرصت‌های پیش رو است. با کمک روش‌های آینده‌پژوهی می‌توان آینده را ترسیم نمود و بعد به ایجاد یک دیدگاه مشترک در جهان اسلام اقدام کرد و بر اساس آن به وفاق عمومی و همگرایی رسید. امروزه یکی از اساسی‌ترین روش‌ها در جهت بالا بردن ارتباط سیاسی، اجتماعی و اقتصادی، یافتن مشترکات بین کشورها است. مسلمانان و کشورهای اسلامی دارای مشترکات فراوانی در تاریخ، فرهنگ، دین، منابع و منافع، دشمن و هستند، از این رو علایق و پایبندی به این مشترکات موجب افزایش میزان همبستگی و همگرایی بین مسلمانان و کشورهای اسلامی می‌گردد. این تحقیق تلاشی خواهد نمود تا بر اساس مراحل مدل چشم‌انداز سازی ارگون، مسئله بودن، ترسیم وضعیت موجود، سناریوی محتمل و مرجع و راهکارها و برنامه اقدام همگرایی اسلامی را سازمان‌دهی کند.

چار چوب نظری و پیشینه تحقیق

برای فهم، مطالعه و درک آینده و همین‌طور چشم‌انداز همگرایی

اسلامی، روش‌های آینده‌پژوهی چارچوب مناسبی است. آینده‌پژوهی دانش و معرفت «شکل بخشیدن به آینده» به‌گونه‌ای آگاهانه، فعالانه و پیشدستانه است (ملکی‌فر، ۱۳۸۵ ص ۷)

چشم‌انداز

امروزه تغییرات با آهنگی پرشتاب در حال رخ دادن هستند. تغییرات فناوری و به دنبال آن تغییر در دیگر جنبه‌های زندگی، شتاب بیشتری یافته است. از این رو اندیشیدن درباره آینده برای انسان امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. انسان برای آنکه خردمندانه عمل کند، بایستی نسبت به پیامدهای اقدامات خود و دیگران آگاهی و شناخت کافی داشته باشد. اگرچه عدم قطعیت از اصول آغازین آینده‌شناسی است، اما اصل دیگری هم درباره آینده‌پژوهی وجود دارد که انسان می‌تواند در سرنوشت آینده تأثیرگذار باشد. در این میان دانشی زاده شده است که کوشش می‌کند با پیش‌بینی عوامل اثرگذار در تغییرات آینده، هم کنترل تغییرات را در دست گیرد و هم جامعه را برای این تغییرات آماده کند. از این رو انسان‌ها با زمان معنا و مفهوم پیدا می‌کند. بشر از دیرباز، زمان را به سه بخش گذشته، حال و آینده تقسیم کرده است. آینده انسان قابل قطعیت نیست؛ اما می‌توان با بررسی گذشته و تلفیق آن با زمان حال، نمای کوچکی از آینده را ترسیم کرد.

مطالعه آینده در آموزه‌های ادیان الهی به‌ویژه آموزه‌های اسلامی نیز از جایگاه والایی برخوردار است. قرآن به پیروان خود توصیه می‌کند که عاقبت‌اندیش باشند و فریفته منافع زودگذر دنیا نشوند، بلکه آخرت را در نظر داشته باشند و به‌گونه‌ای عمل کنند که در آخرت سعادت‌مند گردند. قرآن در آیهای شریفهای می‌فرماید: «ای اهل ایمان! از خدا پروا کنید؛ و هرکسی باید

با تأمل بنگرد که برای فردای خود چه چیزی پیش فرستاده است. از خدا پروا کنید یقیناً خداوند به آنچه انجام می‌دهید، آگاه است». (حشر: ۱۸). از دیدگاه قرآن مسلمانان موظفاند برای آینده بلندمدت خود در این دنیا برنامه‌ریزی کنند. (آیات متعدد از جمله: قیامت: ۲۰، انسان: ۲۷) توجه به آینده در کلام پیشوایان دینی نیز پراهمیت است. امیرالمؤمنین علی علیه السلام در سخن زیبای می‌فرماید: «مؤمنان کسانی هستند که نسبت به آینده خویش آگاه‌اند». (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۸ ص ۲۵) آن حضرت در سخن زیبای دیگر به فرزندش امام حسن علیه السلام فرمود: «کسی که بدون تدبیر و پایان اندیشی در کارها وارد شود، خود را در معرض بلاها و مصیبت‌ها افکنده است». (همان، ج ۷۴ ص ۲۴۰؛ حرانی، ۱۴۰۴، ص ۹۰) امام جواد علیه السلام نیز فرمود: «تدبیر و آینده‌نگری قبل از شروع کار تو را از پشیمانی در امان نگه می‌دارد». (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۸ ص ۲۵) این سخن زیبا نیز از امام صادق علیه السلام به ما رسیده است که فرمود: «کسی که به اوضاع زمان خویش آگاه است مورد هجوم امور ناگهانی قرار نمی‌گیرد». (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۱ ص ۲۶-۲۷)

نخستین نشانه‌های جدی و علمی توجه بشر به آینده در عصر روشنگری دیده می‌شود، دورانی که بشر باور داشت که علوم برای هر چیزی راه‌حلی خواهند یافت. در همین دوران، اندیشمندان، افق‌های روشنی از آینده، تصویر می‌کردند. با آثار اندیشمندانی چون اچ جی ول و جورج اورول، آینده‌پژوهی راه خود را به ادبیات باز کرد. نخستین فعالیت آینده‌پژوهی در قالب یک بررسی علمی در سال‌های ۱۹۳۰ تا ۱۹۳۳ توسط گروهی از پژوهشگران و با سرپرستی ویلیام اف آگبرن در آمریکا انجام گردید. این گروه برای نخستین بار موفق به آینده‌بینی‌های مهمی از جمله افزایش نرخ مهاجرت و ازدیاد طلاق شد. همچنین بلافاصله پس از جنگ جهانی دوم و به دنبال تجزیه و تحلیل فناوری‌های مورد استفاده

در آلمان و ژاپن، شیوه‌های نوینی برای آینده‌پژوهی ابداع شد و در نتیجه آن دستاوردهای مهم فناوری در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ شامل رادار، موشک‌های بالستیک قاره‌پیما و حمل و نقل هوایی از قبل پیش‌بینی شد. دانش آینده‌پژوهی به شکل امروزی آن، پس از پایان جنگ جهانی دوم در اندیشکده «رند» شکل گرفت. (پدرام و همکاران، ۱۳۸۸: ص ۶۷؛ کور نیش، ۱۳۸۸: ص ۳) متفکران دهه ۱۹۶۰ دریافتند که امروز سنگ بنای دنیای آینده است و با نگاهی سازمان‌یافته به رویدادهای امروز، می‌توان چیزهای زیادی راجع به رویدادهای احتمالی آینده آموخت. (کور نیش، ۱۳۸۸: ص ۱۸) از افراد مطرح این رشته، رابرت جانگ آینده‌پژوه معروف آلمانی است که زندگی خود را صرف مطالعه اموری مانند سلاح‌های اتمی نمود. بعدها یک اتفاق افتاد که مسیر اندیشه‌های جانک را به کلی متحول ساخت. او در سال ۱۹۶۰ با مردی مصاحبه نمود که به خاطر فاجعه اتمی هیروشیما به سرطان خون مبتلا شود بود و با مرگ دست‌به‌گریبان بود. مرد با اندوه فراوان گفت: «شما با سلاح‌های اتمی مبارزه می‌کنید اما حالا دیگر کار از کار گذشته است ... و همیشه دیر دست‌به‌کار می‌شوید». جانک یک‌باره دریافت که او نیز عمرش را صرف مبارزه با چیزهای کرده که پیش‌تر اتفاق افتاده است. او با خود اندیشید که باید جلوی بحران‌های فردا را بگیریم و مردم را باید جلوتر از زمان به حرکت دریاوریم. بدین ترتیب بود که او در سال ۱۹۶۲ «کارگاه‌های آینده» را پایه‌گذاری کرد و مردم را تشویق می‌کرد آینده را بازنگری و بکوشند چشم‌اندازی از آینده مطلوب خود بیافرینند. (کور نیش، ۱۳۸۸: ۱۰۷-۱۰۸)

در آینده‌پژوهی، روش‌های مختلفی مورد استفاده قرار می‌گیرد مانند مشاوره با خبرگان، بازی‌ها، شبیه‌سازی، تصویرپردازی، تحلیل روند، اتاق فکر، سناریو و ... در سیاستگذاریهایی بلند عمده‌تاً از روش چشم‌انداز

استفاده می‌شود. چشم‌انداز یک روش برای بیان اهداف، مقاصد، آرزوهای فردی، گروهی، جمعی و تخصصی است که در حوزه‌ها و مقیاس‌های مختلف به کار می‌رود و به دنبال پاسخ به این پرسش است که «آینده چگونه باید باشد؟» چشم‌انداز یک تصویر ذهنی است که به وسیله قدرت تصور و البته به صورت غیر خیالی تهیه می‌گردد. (قدیری، بی‌تا، ص ۱۲) چشم‌انداز با ارزش‌های اساسی و اهداف بنیادین تعیین می‌گردد. (بهرروز لک و علیپور گرجی، ۱۳۹۰، ص ۶۵) چشم‌انداز به ما آمادگی رویارویی با نیازها و فرصت‌های آینده را می‌دهد. چشم‌انداز در واقع نوعی از آینده مطلوب و مرجح است که نیاز به تأیید تصمیم‌گیران دارد. رهیافت چشم‌انداز به آینده رویکردی فعال و اراده‌گرایانه دارد و شیوه‌ای از اندیشیدن است که با نگرستن به آینده بر عمل کنونی روشنی می‌افکند. (حاجیان، ۱۳۹۱، ص ۴۱۱)

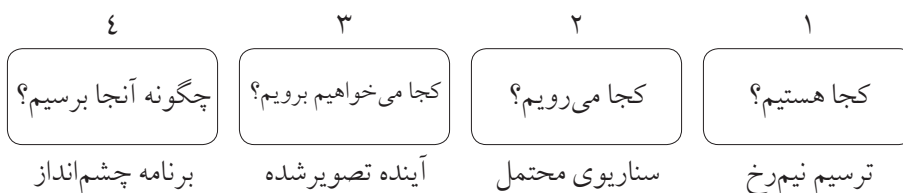
امروزه صدها آینده‌پژوه و مشاور در سراسر دنیا وجود دارند که کارشان تسهیل برنامه‌های چشم‌انداز سازی است. حوزه کاربرد این برنامه‌ها می‌تواند بسیار متفاوت باشد، اما رویکرد کلی اغلب آنان یکسان است که شامل این پنج گام می‌گردد: شناسایی مسئله؛ موفقیت‌های پیشین؛ تبیین آمال برای آینده؛ تعیین هدف‌های قابل‌اندازه‌گیری و شناسایی منابع برای دستیابی به هدف‌ها. (کورنیش، ۱۳۸۸، ص ۱۱۰)

از مدل‌های موفق چشم‌انداز، مدل «چشم‌انداز سازی ارگون» است. مدل چشم‌انداز سازی «ارگون» توسط شاخه ایالت ارگون «انجمن برنامه‌ریزی آمریکا» به منظور ترویج و حمایت از امر برنامه‌ریزی بلندمدت تدوین گردیده و توسط «استیون امس» به رشته تحریر درآمده است. مدل ارگون را فرآیندی متشکل از چهار گام تشکیل می‌دهد که هر یک از گام‌ها بر اساس یک پرسش ساده

بنا می‌شود: اکنون کجا هستیم؟ به کجا می‌رویم؟ کجا می‌خواهیم باشیم؟ و چگونه آنجا برسیم؟ (کلکار، ۱۳۸۴، ص ۳۰-۳۱ به نقل از Ames, S. A Guide to Community Visioning طبق فرایند ارگون اسناد مرتبط با این فرایند را به این صورت می‌توان تفسیر نمود. گام اول چشم‌انداز تحلیل وضع موجود و ترسیم نیم‌رخ است. در گام دوم چشم‌انداز به پیش‌بینی ادامه روند و بیانیه روند پرداخته می‌شود و شرایطی را که در حال حاضر وجود ندارد ترسیم می‌نماید. گام سوم، مرحله آینده آرمانی و بیانیه چشم‌انداز است که در آن وضعیت مطلوب و آرمانی تهیه و تدوین شده و بیان‌کننده جایگاهی است که تمامی نیروهای برنامه‌ای بایستی در تلاش برای رسیدن به آن باشند. در گام چهارم به برنامه اجرایی، روش‌شناسی، برنامه‌ها و تقسیم‌کار برای رسیدن به اهداف پرداخته می‌شود. (تفهیمی، ۱۳۸۸، ص ۷۴ به نقل از Caves، ۲۰۰۵)

تحلیل بر چشم‌انداز بنگران اسلامی

جدول مقایسه‌ای طبقه‌بندی مفاهیم چشم‌انداز (تفهیمی، ۱۳۸۸، ص ۷۵)

شیوه مطالعاتی	هدف در چشم‌انداز	چشم‌انداز
گزارشی - روایی	کجا هستیم	گام اول
تحلیلی - تفسیری	به کجا می‌رویم؟	گام دوم
گزارشی - روایی	کجا می‌خواهیم باشیم؟	گام سوم
گزارشی - تحلیلی	چگونه آنجا برسیم؟	گام چهارم

همگرایی

سال‌های پایانی قرن بیستم، دگرگونی‌های مهمی در ساختار نظام بین‌الملل به وجود آمد و مفاهیمی جدیدی وارد اصطلاحات روابط بین‌الملل گردید. یکی از این مفاهیم، مفهوم «هم‌گرایی»^۱ بود. مفهوم همگرایی در متون سیاسی، کاربرد زیادی پیدا کرده است. این کاربرد در پی دگرگونی‌های جنگ سرد و پایان یافتن رقابت‌های دو ابرقدرت شرق و غرب بیشتر شده است. (ابوالفضلی، ص ۸) همگرایی در علوم سیاسی عبارت است از فرایندی که طی آن دولت‌ها یا واحدهای سیاسی برای دستیابی به اهداف مشترک خود، به‌طور داوطلبانه و آگاهانه، بخشی از حاکمیت و اقتدار عالی خود را به یک مرکز فراملی واگذار می‌کنند. (کاظمی، ۱۳۷۰، ص ۳) در یک تعریف جامع‌تر همگرایی از اشتراک نظر و همکاری کشورهای مختلف یک منطقه که منافع مشترک دارند، برای دست یافتن به اهداف جمعی و جلوگیری از تهدیدهای احتمالی در زمینه‌های مختلف به وجود می‌آید. (ابوالفضلی، ۱۳۸۴، ص ۹) شاید بتوان مفهوم وحدت را معادل همگرایی به شمار آورد، ولی نکته‌ای در این زمینه اهمیت دارد، این است که وحدت عقیده و وحدت سیاسی باهم متفاوت‌اند؛ در حال، در روابط بین‌الملل همگرایی نظریه‌ای است که کشورها می‌کوشند از آن برای اهداف ملی و مصالح خود بهره‌جویند. (همان)

همگرایی اسلامی یعنی وجود روحیه برادری دینی و همکاری و تعاون پیروان مذاهب اسلامی بر اساس اصول مشترک اسلامی و اتخاذ موضع واحد برای تحقق اهداف و مصالح عالی‌ه امت اسلامی و موضع‌گیری واحد در برابر دشمنان اسلام و احترام به التزام قلبی و عملی هر یک از مسلمانان به مذهب خود. (تسخیری، ۱۳۸۳، ص ۲۱۸) هم‌صدا بودن و سازگار شدن افراد ملت‌های مسلمان

1. integration

با یکدیگر با هر نوع عقیده مذهبی در جهت حفظ اصل اسلام و تثبیت و رعایت حقوق مسلمین در جهان هست. (دهقانی، ۱۳۸۶، ص ۲۲)

موضوع وحدت و همگرایی اسلامی از قدمت زیادی برخوردار است و دارای پیشینه‌های به درازای تاریخ اسلام است. در این زمینه کتاب و مقالات متعددی نگارش یافته است اما بیشتر پژوهش‌های انجام‌شده در این زمینه به اهمیت و تأثیرات وحدت و مباحث مفهومی همگرایی تمرکز داشته و درصدد کاربرد و پژوهش درباره آینده آن برنیامده است. برخی از پژوهش‌های انجام‌شده در منابع فهرست خواهد شد اما درباره چشم‌انداز آینده آن و بررسی بر اساس یکی از الگوهای آینده‌پژوهی، موضوع بررسی نگردیده است و موضوع از این منظر نو و بدیع هست.

۲. چشم‌انداز همگرایی اسلامی

چشم‌انداز سازی ارگون در چهار مرحله تحلیل وضع موجود، سناریوی محتمل، آینده تصویر شده و سناریوی مرجع و برنامه اقدام و عملی تدوین می‌گردد.

۲-۱. مرحله اول؛ ترسیم نیمرخ

اولین مرحله از مراحل چهارگانه چشم‌انداز سازی ارگون به بررسی وضع موجود و ترسیم نیمرخ^۱ اختصاص دارد. توصیف سوابق و ویژگی‌های مهم، ارزیابی قوت‌ها و ضعف‌های آن تعریف نمودن مباحث و دغدغه‌های جاری و صورت‌بندی ارزش‌های اجتماعی در قالب «بیانیهی ارزش‌ها» از موارد این مرحله است. برای بررسی این مرحله و اندیشیدن جدی به آینده، نخست به این پرسش باید پاسخ دهیم که هم‌اکنون چه اتفاقی در جریان است؟ از این رو باید وضعیت امروزی جهان اسلام مورد بررسی قرار گیرد که دنیای

1. Community Profile

اسلام به چه وضعیتی دچار گردیده است که نیازمند همگرایی هستیم. اولین مرحله چشم‌انداز یعنی اینکه بدون درک صحیح از وضعیت کنونی، امکان تأثیرگذاری و کنشگری فعال نه در زمان حال و نه در آینده وجود ندارد و حرکت اول برای حل مشکل، فهم مشکل است. ما باید درک کنیم که در چه شرایطی قرار داریم و مشکلات و چالش‌های ما کدام است. جهان اسلام، طی دو سده اخیر به‌ویژه در چند دهه گذشته بحران‌های مختلفی را پشت سر گذاشته است، بحران‌های سیاسی مانند بحران مشروعیت و ساختار سیاسی در جهان اسلام، بحران ژئوپلیتیکی و مرزها، بحران‌های بین‌المللی مانند تعامل با دنیای غرب، مسئله فلسطین، بحران‌های اقتصادی مانند تک‌محصولی بودن و واردات بی‌رویه، بحران‌های اجتماعی مانند بحران ناسیونالیسم، بحران مهاجرت، بحران‌های فرهنگی، بحران هویت، افراط، تروریسم، اختلافات فرقه‌ای و ... (برای اطلاع بیشتر نک: احمدی، ۱۳۸۸؛ واعظی، ۱۳۹۲) یکی از مهمترین بحران‌های دنیای اسلام، بحران واگرایی و تفرقه است که ریشه بحران‌های دیگر به‌گونه‌ای به همین مسئله برمی‌گردد.

وضعیت کنونی جهان اسلام و بحران تفرقه و واگرایی در جهان اسلام را، مقام معظم رهبری در تحلیلی بسیار گویا بیان داشته است، ایشان در دیدار مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی فرمودند: «امروز دنیای اسلام حتماً و انصافاً گرفتار است. شما نگاه کنید وضعیت کشورهای اسلامی منطقه‌ی خود ما را، از پاکستان و افغانستان بگیرید تا سوریه و لبنان و فلسطین و از یمن بگیرید تا لیبی؛ این کشورهای اسلامی منطقه‌ی غرب آسیا و شمال آفریقا، امروز گرفتاری‌های زیادی دارند: گرفتاری نامنی دارند، گرفتاری برادرکشی دارند، گرفتاری تسلط گروه‌های از خدابی‌خبر دارند و پشت سر همه‌ی این‌ها هم گرفتار نقشه‌های استکباری قدرت‌های بزرگ و در رأس آن‌ها

آمریکا هستند که به اسم حفظ منافع خودشان وارد میدان‌ها می‌شوند و هر کاری که دلشان می‌خواهد- همان شهوت و غضب- انجام می‌دهند؛ یعنی انسان‌های بی‌گناه را می‌کشند، از گروه‌های ناپاکار حمایت می‌کنند». (رهبری، ۲۶ اردیبهشت ۱۳۹۴) رهبری در جمله‌های دیگر فرمودند: «حوادث گریه‌آور در منطقه در عراق و شام و یمن و بحرین و در کرانه‌ی غربی و غزه و در برخی دیگر از کشورهای آسیا و آفریقا، گرفتاری‌های بزرگ امت اسلامی است که سرانگشت توطئه‌ی استکبار جهانی را در آن باید دید و به علاج آن اندیشید؛ ملت‌ها باید آن را از دولت‌های خود بخواهند و دولت‌ها باید به مسئولیت سنگین خود وفادار باشند». (رهبری، ۲۷ شهریور ۱۳۹۴)

دشمنان پیوسته میکوشند تا در راه تحقق همگرایی اسلامی موانعی ایجاد نمایند. روشن است که بیشتر واگرایی جهان اسلام از خارج مرزهای اسلامی هدایت می‌گردد. در اغلب واگرایی‌ها و تفرقه‌ها، خواست و اراده بیگانگان مشهود و معلوم است؛ اما بیگانگان تنها نیستند و مسئله به گونه‌ای رشد کرده که نیاز به حضور دشمنان نبوده است و از درون جوامع اسلامی نیز موانع همگرایی ظهور کرده و در داخل مرزهای اسلام، کسانی به تفرقه‌افکنی و ایجاد شکاف در صفوف مسلمین پرداخته‌اند. نتیجه بررسی‌ها نشان می‌دهد که عوامل واگرایی به دودسته درونی و بیرونی تقسیم می‌گردد.

الف: عوامل درونی

از عوامل مهم درونی واگرایی در جهان اسلام، تعصب نابجا نسبت به مذاهب اسلامی است که این امر از اساسی‌ترین موانع همبستگی و همگرایی اسلامی به حساب می‌آید. (صفوی، ۱۳۸۷، ص ۴۱) عصبیت‌های مذهبی در طول تاریخ موجب نزاع و درگیری‌های فراوان گردیده است. نگاه اجمالی به تاریخ

به‌ویژه تاریخ مذاهب این امر را به‌خوبی اثبات می‌کند. البته عصبیت‌های مذهبی به دو گونه کلی تقسیم می‌شوند؛ دسته‌ی ریشه سیاسی دارند و دسته‌ی دیگر صرفاً عقیدتی و فکری‌اند. دسته اول از عوامل اصلی تفرقه و واگرایی به حساب می‌آید و دسته دوم می‌تواند زمینه برای واگرایی باشد و نیز امکان دارد زمینه همگرایی را فراهم کند. (همان) عدم ژرفاندیشی عالمان دینی و دانشمندان در مبانی و اصول اسلامی نیز از موانع همگرایی اسلامی است؛ چراکه شناخت درست مبانی و اصول و فهم مذهب، خود عامل وحدت و فراهم‌کننده زمینه‌های همگرایی است. امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: «الناس اعداء ما جهلوا»: مردم دشمن چیزی هستند که نسبت به آن آگاهی ندارند. (نهج‌البلاغه، حکمت ۴۳۸) جهل و نسبت‌های ناروا نیز از عوامل مهم واگرایی و مانع برجسته برای همگرایی اسلامی است. پخش و جعل اتهامات یا اکاذیب که از قدیم در بین مذاهب اسلامی رواج داشته، حقیقتی را تغییر نمی‌دهد، بلکه باعث کدورت، واگرایی و دشمنی بیشتر می‌شوند. عنوان‌های همچون رافضی، ناصبی و ... از این قبیل است و پیروان هر مذهب آن را یک نوع ناسزا و اهانتی به خود تلقی می‌کردند. (صفوی، ۱۳۸۷، ص ۴۱) علامه سید شرف‌الدین با اشاره به وضعیت دردناکی که مسلمانان بر اثر خصومت‌ها و دشمنی‌ها نسبت به همدیگر مبتلا شده بودند، می‌گوید: افسوس و صد افسوس که برادران مسلمان که به یک مبدأ و به یک دین معتقدند، حضورشان همواره حضوری خصمانه بوده است و پیوسته باهم درگیر شده‌اند و چنان مردم بی‌فرهنگ، درگیری را به اوج رسانیده‌اند. (حکیمی، ۱۳۶۱، ص ۱۸۰) از نظر علامه بسیاری از اختلافات سنی و شیعه پایه درستی ندارد، بلکه سرچشمه آن‌ها دروغ‌ها و اتهام‌ها و تبلیغاتی است که در شرایط زمانی خاص مطرح شده است و قدرت‌های سیاسی گذشته آن‌ها را اشاعه داده‌اند. (شرف‌الدین، ۱۳۸۴، ص ۷)

از عوامل مهم که همواره سد راه همگرایی در جهان اسلام بوده است، حاکمیت دولت‌های خودکامه و استبداد داخلی در کشورهای اسلامی است. دولت‌های مستبد غالباً به دلیل جدایی از مردم، برای تثبیت موقعیت خود، به قدرت‌های سلطه‌گر خارجی متوسل می‌شوند و از این‌رو بیش از اینکه در خدمت مردم خود باشند، به حامیان خارجی خویش خدمت می‌کنند و بدین ترتیب هزینه‌های سنگینی را به ملت خویش تحمیل می‌کنند. به‌طور کلی، استبداد داخلی که بسیاری از کشورهای اسلامی در گذشته و یا حال آن را تجربه کرده‌اند و از آن رنج می‌برند، همواره یکی از موانع اساسی در راه رشد و تعالی جامعه و همگرایی جهان اسلام بوده است. (ولایتی و سعیدمحمدی، ۱۳۸۹ ص ۱۶۸-۱۶۹) وجود ناهمگونی در نظام‌های حکومتی و ساختارهای سیاسی کشورهای اسلامی نیز از موانع همگرایی در جهان اسلام است. برخی کشورها مانند مراکش، عربستان و ... دارای نظام پادشاهی هستند و برخی دیگر مانند ایران، مالزی، ترکیه و ... جمهوری‌اند. برخی کشورها گرایش به غرب دارند و برخی انقلابی. اصولاً میان کشورهای اسلامی به دلیل وجود ساختارهای متفاوت سیاسی، ناسازگاری وجود دارد. در مجموع تنوع نظام‌های سیاسی در جهان اسلام و ماهیت ناسازگار برخی از آن‌ها با یکدیگر، نوعاً مانع یکپارچگی و همبستگی می‌گردد. عامل دیگری که موجب ناسازگاری جهان اسلام گردیده و به تضعیف روند همگرایی در جهان اسلام کمک شایان نموده است، ملی‌گرایی افراطی است. ملی‌گرایی گاه ریشه در برتری نژادی و قومی دارد که غالب کشورهای اسلامی به دام همین نوع ملی‌گرایی افتادند که حاصل آن تفرقه و واگرایی بوده است. (همان، ص ۱۷۲) عصیت‌های قومی و جنبه‌های ناسیونالیستی به شیوه بنی‌امیه، بدان گونه که در عصر حاضر به القای استعمار یا به تقلید از غرب در بین ملل اسلامی در حال گسترش است به‌طور حتم،

یکی از علل عمده‌ای تفرقه و واگرایی مسلمانان است. در حال حاضر تظاهرات و جنبه‌های ملی‌گرایی شایع در میان مسلمانان باعث غربت، بیگانگی و شکاف بین دولت‌های اسلامی و یک میلیارد و چند صد میلیون مسلمان شده است. (صفوی، ۱۳۸۷، ص ۴۳) فاصله گرفتن از اسلام اصیل و نفوذ خرافات در عقاید، جدایی دین از سیاست، تعصب‌های نژادی و بحران مشروعیت در جهان اسلام از جمله عوامل دیگر واگرایی هستند. (موثقی، ۱۳۷۸، ص ۷۴-۱۰۱)

ب: عوامل بیرونی

عامل بیرونی در واگرایی جهان اسلام کشورهای سلطه‌گر و استعمارگر است. کشورهای استعمارگر از طریق دست‌کاری عوامل و زمینه‌های همگرایی امت اسلامی، آن‌ها را به عواملی برای تفرقه، جدایی و واگرایی مبدل می‌سازند. قدرت‌های بزرگ امپریالیستی نمی‌گذارند مسلمانان به همگرایی برسند، زیرا همگرایی را مانع جدی برای اهداف خود می‌بینند. آنان با ایجاد تفرقه و حتی فرقه‌سازی‌ها در جهان اسلام به دنبال اهداف خود هستند. استعمار برای درهم ریختن باورهای اسلامی و زیردست ساختن ملت‌های مسلمان کوشش بسیار نموده است و برای آنکه سنت اسلامی را متزلزل نمایند، کوشیدند تا فرهنگ اسلامی را تحقیر و بی‌اهمیت جلوه دهند. (صفوی، ۱۳۸۷، ص ۴۴)

یکی از سیاست‌های گفتمان سلطه در جهان اسلام، به وجود آوردن کانون بحران در خاورمیانه یعنی تأسیس و حمایت از صهیونیسم است. ریشه‌یابی بحرانی کنونی خاورمیانه بدون درک تحولات سیاسی این منطقه در اواخر قرن نوزده و اوایل قرن بیستم امکان‌پذیر نیست؛ زیرا در این دوره تحولاتی به وقوع پیوست که در پی‌ریزی هسته‌های اولیه بحران‌های کنونی نقش عمده‌ای داشتند. ظهور جنبش صهیونیسم و طرح بازگشت یهودیان به فلسطین

به‌عنوان «سرزمین موعود» از یکسو و آغاز جنبش ناسیونالیسم عربی از مهم‌ترین تحولات سیاسی این دوران به‌حساب می‌آید که بین عوامل این دو پدیده که در ظهور و تکامل آن‌ها نقش داشتند، نقاط مشترک دیده می‌شود. از سوی دیگر سیاست قدرت‌های بزرگ از مهم‌ترین عوامل پی‌ریزی بحران‌های کنونی در خاورمیانه به‌حساب می‌آید. در وهله نخست، ممکن است چنین به نظر آید که میان تحولات ای دوره، رابطه‌ای وجود ندارد؛ اما در واقع میان این حوادث و تحولات رابطه منطقی وجود داشته و به‌علاوه سیاست قدرت‌های امپریالیستی مهم‌ترین عامل ایجاد بحران‌های کنونی بوده است. (احمدی، ۱۳۸۸، ص ۱۵، ۱۷، ۸۹، ۱۳۱) صهیونیسم به‌عنوان دستاورد کشورهای استعماری یکی از عوامل واگرایی به‌حساب می‌آید و از طرف دیگر خود الآن با قدرتی که به دست آورده است، برای همگرایی در جهان اسلام مانع‌تراشی می‌کند.

از مهم‌ترین حربه‌های استعمار برای واگرایی و تفرقه در جهان اسلام، ایجاد اختلافات مرزی در دنیای اسلام است. پس از تجزیه امپراتوری عثمانی، استعمارگران کشورهای جدیدی را در سرزمین‌های اسلامی به وجود آوردند و به‌گونه‌ای عمل کردند تا زمینه‌های درگیری بین کشورهای اسلامی همواره وجود داشته باشد. با نگاهی اجمالی به وضعیت مرزهای جغرافیایی ترسیم‌شده به‌وسیله استعمارگران در کشورهای اسلامی، آشکار می‌گردد، کمتر کشور اسلامی است که با همسایگان خویش اختلاف مرزی نداشته باشد. با دخالت استعمار عامل جغرافیا و هم‌جواری که می‌توانست زمینه مناسبی برای همگرایی بین کشورهای اسلامی باشد به زمینه واگرایی و اختلاف مبدل شده است. نمونه روشن آن نحوه مرزبندی‌های جغرافیایی استعمار پیر (انگلیس) است که از کانون‌های بحران و عامل مهم در واگرایی اسلامی به‌حساب می‌آید. اختلافات ارضی و مرزی، از منازعات بین‌المللی موجود در جهان اسلام است

که بستر مناسبی را برای دخالت‌های فرا منطقه‌ای فراهم آورده است که میراث شوم دوران سلطه استعمارگران است. (جعفری ولدانی، ۱۳۷۴ ص ۱۳) البته ناگفته نماند که پیوستگی مرزها و مناطق حیاتی و ژئوپلیتیکی جهان اسلام یکی از عوامل همگرایی اسلامی است که بعداً اشاره می‌گردد. فرقه‌سازی‌های مذهبی از سیاست‌های دیگر استعمارگران برای انحراف مسلمانان از همگرایی است. نگاه اجمالی به تاریخ پیدایش فرقه‌های جعلی و منحرفی همچون «بابیت»، «وها بیت» و ... به‌خوبی دستان پنهان و پیدای غرب را روشن می‌سازد که یکی پس از دیگری با هدایت و رهبری استعمارگران ایجاد شد. غرب سعی داشت تا از این طریق مسلمانان را رودرروی یکدیگر قرار داده و به جنگ باهم وادار نمایند. گفتمان استکباری برای به حاشیه راندن اسلام اصیل سیاست‌های مختلفی در پیش گرفته است که هر کدام سهمی بی‌سزا در واگرایی اسلامی داشته است. (برای اطلاع بیشتر نک: کاظمی، ۱۳۹۳ و ۱۳۹۴)

برخی از محققان بین واگرایی و توسعه نیز پیوند و ارتباط برقرار می‌کند. از نظر آنان بین وقوع منازعات و واگرایی و تقویت زیرساخت‌های توسعه ارتباط وجود دارد. در واقع، کاهش منابع که با عدم توسعه همراه است با افزایش منازعات برای تصاحب منابع بیشتر مرتبط است. (واعظی، ۱۳۹۲ ص ۵۶) برخی دیگر از دانشمندان منازعه را نه تابع فقر بلکه تابع توسعه و تغییر اجتماعی می‌دانند. (همان، ص ۸۹)

۲-۲. مرحله دوم؛ پوشش منابع و سناریوی محتمل

در مرحله دوم روندهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی بازشناسی شده و مباحث نوظهوری که ممکن است مسئله با آن مواجه شود را صورت‌بندی می‌کند. بر اساس تحلیل‌های مذکور یک «سناریوی محتمل»

تدوین می‌گردد که سیمای آینده مسئله را به صورت تداوم شرایط کنونی و بدون هیچ تغییر عمده‌ای در جهت‌گیری‌ها نمایش خواهد داد. این مرحله از چشم‌انداز، پاسخ به پرسش به کجا می‌رویم؟ است و بیانیه روند^۱ نیز خوانده می‌شود. در پاسخ این پرسش باید گفت که اگر نخبگان جهان اسلام نتوانند چشم‌انداز آینده اسلامی را درست ترسیم کنند و یا جامعه اسلامی در عملیاتی ساختن آینده تصویرشده کوتاهی نمایند، سرنوشت دنیای اسلام بسیار مبهم و غبارآلود خواهد بود. چالش بزرگ جهان اسلام از دیرباز تاکنون، همواره مسئله عدم وحدت و فقدان راهبری مشخص در امور جهانی و تعاملات درون دستگامی بوده است. این روند در آینده نیز اگر این وضعیت کنترل نشود سبب گسترش پیچیدگی‌های درونی، بزرگنمایی اختلافات در میان کشورهای اسلامی و به‌ویژه سوءاستفاده‌های فراوان سایر قدرت‌ها در دامن زدن به تهدیدات و چالش‌های ساختگی باهدف غارت منابع گوناگون و سلطه بر جهان اسلام خواهد شد. متأسفانه دشمنان اسلام با استفاده از عوامل خود در جهان اسلام از یکسو و با بهره‌برداری از جهل و تعصب و خودخواهی برخی از عناصر تأثیرگذار سیاسی و مذهبی در میان جوامع اسلامی، توانسته‌اند اختلاف جزئی فکری و اعتقادی میان مذاهب را که بسیار طبیعی است و لازمه تفکر اجتهادی در میان مذاهب و صاحب‌نظران اسلامی است را به دشمنی و خشونت و تکفیر و جنگ و خونریزی بین مسلمین تبدیل کنند، به حدی که برخی از این جریانها از هرگونه گفت‌وگوی علمی و هرگونه تلاش برای صلح و دوستی و هرگونه اقدام برای تقریب و نزدیک کردن دیدگاه‌ها امتناع می‌ورزند. این وضعیت کشتار، جنگ، تفرقه، کینه‌ورزی، عقب‌ماندگی، ویرانی و آوارگی را در دهه‌های اخیر برای جهان اسلام به ارمغان آورده است که برآمده از جهل،

تعصب و نتیجه سیاست‌های خصمانه و استعماری قدرتهای غربی است. برخی از کشورهای اسلامی نظیر عربستان سعودی از طریق هزینه گزاف دلارهای نفتی و با انتشار ارزش‌های مذهبی وهابی و سلفی، اقدام به جنگ‌های فرقه‌ای، نیابتی و ساختگی میان نموده و تاکنون نقش تخریبی گسترده‌ای در این زمینه ایفا کرده است. عربستان از دیپلماسی نفتی برای ترویج وهابیت استفاده می‌کند. (هانتر، ۱۳۸۰، ص ۱۷۴ و ۲۵۶) نقش وهابیت‌گری که عربستان سردمدار آن است در واگرایها و سیاست‌های تفرقه کاملاً آشکار است. حمایت‌های بی‌پرده از گروه‌های تروریستی، جنگ سفارتخانه‌ها و ... از جمله مداخله در امور کشورهای اسلامی مانند لبنان که اخیراً منجر به استعفای غیرمعارف الحیرری شد برخی از این سیاستها هستند.

به اعتقاد مهدی المانجرا، آینده‌پژوه مراکشی «گرچه مسلمانان امروزه در اختیار خودشان هستند ولی آینده آنان را دیگران تعیین می‌کنند و آینده اسلامی در مصادره بیگانگان است، چراکه ما دوست داریم کورکورانه و بدون تفکر بر سناریوهای و مطالعات که دیگران برایمان ترسیم کرده‌اند تکیه کنیم. واقعیت تکان‌دهنده این است که دنیای اسلام کتتری بر سرنوشت خود ندارد و در بسیاری از موارد، تنها استقلال صوری دارد. دولت‌های اسلامی، چشم‌انداز شفاف و روشنی از آینده و الزامات آن ندارند. اگر بر همین منوال پیش برویم، آینده ما تصویر کجومعوج و عبثی از گذشته دیگران خواهد بود.» (المانجرا، ۱۳۸۴، ص ۹) بنابراین، وضعیت کنونی هیچ‌گاه ما را به همگرایی نخواهد رساند بلکه روزبه‌روز زمینه‌های واگرایی در جهان اسلام بیشتر می‌گردد. در صورت ادامه یافتن این روند، جهان اسلام به سمت تضعیف روزبه‌روز امت اسلامی، تنگ شدن عرصه بر جریان مقاومت اسلامی، تشدید اختلافات مرزی، تجزیه مناطق بیشتر (مانند کردستان عراق) و در نتیجه سلطه اقتصادی، فرهنگی و سیاسی

غرب برجهان اسلام و بازگشت دوباره جهان اسلام به دوران استعمار کلاسیک پیش خواهد رفت.

۲-۳. مرحله سوم؛ آینده تصویر شده و بیانیه چشم‌انداز

این گام هسته‌ی مرکزی فرآیند چشم‌انداز سازی است که هدف تدوین چشم‌انداز، چیزی است که آرمان و آرزوی ماست و می‌خواهیم در آینده به آن دست‌یابیم. در این گام بر اساس «سناریوی محتمل» که در مرحله قبلی گذشت یک «سناریوی مرجع» تدوین می‌گردد. مطالعه این مرحله پاسخ به این پرسش است که کجا می‌خواهیم باشیم؟ در واقع در این مرحله بیانیه چشم‌انداز^۱ مورد بررسی قرار می‌گیرد.

آرمان و سناریوی مرجع در جهان اسلام «همگرایی اسلامی» و «امت واحده اسلامی» است. چشم‌انداز همگرایی اسلامی یعنی رسیدن به همزیستی هواخواهانه مسلمانان نسبت به یکدیگر. به تعبیر دیگر رسیدن مسلمانان به همدلی، هم‌سازگاری پیروان مذاهب اسلامی با حفظ و تأکید هویت مذهبی خود (اردوش، ۱۳۹۳، ص ۴۰) همان‌طوری که گذشت همگرایی یعنی وجود روحیه برادری دینی و همکاری و تعاون پیروان مذاهب اسلامی بر اساس اصول مشترک اسلامی و اتخاذ موضع واحد برای تحقق اهداف و مصالح عالیه امت اسلامی و موضع‌گیری واحد در برابر دشمنان اسلام و احترام به التزام قلبی و عملی هر یک از مسلمانان به مذهب خود. (تسخیری، ۱۳۸۴، ص ۲۱۸)

بیانیه چشم‌انداز و سناریوی مرجع می‌تواند امت اسلامی باشد زیرا مفهوم امت به مفهوم همگرایی اسلامی نزدیک‌تر است تا مفاهیم مشابه. مفهوم «امت» مفهومی عقیدتی است و به مجموعه‌ای از انسان‌ها اطلاق می‌گردد

که هدف و مقصد واحدی آنان را گرد هم جمع نموده باشد. مرز میان «امت‌ها» مرز عقیدتی است. همه آنان که بر محور توحید، نبوت و معاد متمرکز گشته‌اند، امت واحد اسلامی را تشکیل می‌دهند. از نظر اسلام «امت» مهم‌ترین ملاک تقسیم‌بندی جوامع بشری است. (جوان آراسته، ۱۳۷۹، ص ۱۶۱) به اعتقاد لمبتون، در قلب دکترین سیاسی اسلام، امت جای دارد که صرفاً رشته‌های ایمانی آن‌ها را به هم پیوند می‌دهد. مرزهای سیاسی جز آن‌هایی که دارالاسلام را از دارالحرب جدا می‌کرد، در دیدگاه اسلام اعتبار نداشته و تشکیلات داخلی امت هم بر اساس ایمان دینی مشترک استوار است. (لمبتون، ۱۳۷۴، ص ۵۴) واژه‌ای امت می‌تواند جامع مفاهیمی چون قوم، قبیله، عشیره، گروه‌های نژادی و نیز ملت یا جامعه‌ای مذهبی که تحت لوای هدایت یک پیامبر قرار دارد، باشد. (ترکی، ۱۳۶۸، ص ۳۰) مقام معظم رهبری نیز چشم‌انداز آینده اسلامی را به این سمت رهنمون ساخته است و تذکر می‌دهند: «امروز باید همه‌ی مسلمانان در اقصی نقاط عالم، به امت اسلامی بیندیشند، به وحدت اسلامی بیندیشند؛ اگر ما به امت اسلامی فکر کردیم، منافع کشورهایمان هم تأمین خواهد شد. مصلحت دشمن این است که ما را از هم جدا کند، به یک کشور حمله کند، از کشور دیگری یارگیری کند؛ مصلحت دشمن در این است، ما نباید بگذاریم» (رهبری، ۱۹ دی ۹۳)

مفهوم وحدت اسلامی نیز در کاربرد عام، به معنای همبستگی، همگرایی، یگانگی، اجتماع و باهم بودن در یک امر است در مقابل مفاهیمی چون گسستگی، واگرایی، پراکندگی و گروه‌گرایی به کار می‌رود. (آقائوری، ۱۳۸۷، ص ۱۷) علامه جعفری سه نوع وحدت را برای امت اسلامی مطرح می‌کند و یکی را ترجیح می‌دهد. این سه نوع وحدت عبارت‌اند از: وحدت مطلق، وحدت مصلحتی و وحدت معقول. وحدت مطلق عبارت است از اتفاق نظر در همه

عقاید و معارف و احکام اسلامی با همه اصول و فروع آنها. این گونه وحدت با نظر به آزادی اندیشه و تعقل در خصوصیات و کیفیات و انتخاب دلایل در عناصر و اجزای اصلی عقاید و احکام دین اسلام، امکان‌ناپذیر است. وحدت مصلحتی، از جبر عوامل خارج از حقیقت و متن دین پیش می‌آید و در مواقعی لازم می‌آید که آن عوامل، جوامع اسلامی را در خطر اختلال قرار داده‌اند. توقع این که وحدت مصلحتی عارضی بتواند فرق و مذاهب اسلامی را از هماهنگی و اتحاد همیشگی و معقول برخوردار سازد، انتظاری نابجا است. وحدت معقول یعنی قرار دادن متن کلی دین اسلام برای اعتقاد همهی جوامع اسلامی و برکنار نمودن عقاید شخصی نظری و فرهنگ محلی و خصوصیات آراء و نظریات مربوط به هر یک از اجزاء متن کلی دین که مربوط به تعقل و اجتهاد گروهی یا شخصی است. تنها وحدت معقول است که در پرتو آن می‌توان بین امت اسلامی ایجاد وحدت نمود؛ زیرا در این نوع از وحدت، خواستار انطباق حیات اجتماعی و دینی مردم جوامع اسلامی بر متن کلی دین و مشترک دین اسلام هستیم که می‌تواند فراگیرنده همه فرق و مذاهب معتقد به آن دین کلی باشد. (جعفری، ۱۳۷۷، ج ۲۲ ص ۲۶-۲۸؛ موثقی، ۱۳۷۰، ج ۱ ص ۲۸-۳۰) از منظر امام خمینی یکی از کارکردهای وحدت اسلامی این است که ابزار اصلی نفی سبیل و سلطه غیرمسلمان بر امت اسلامی است. (امام خمینی، ۱۳۶۸، ص ۸) امام معتقد است که امروز اختلاف بین ما تنها به نفع آنهاست که نه به مذهب شیعه اعتقاد دارند و نه به مذهب حنفی و یا سایر فرق. آنها می‌خواهند نه این باشند و نه آن. ما باید توجه به این معنی بکنیم که همه ما مسلمان هستیم و همه ما اهل قرآن و اهل توحید هستیم و باید برای قرآن و توحید زحمت بکشیم و خدمت کنیم. (امام خمینی، ۱۳۷۹، ج ۱۲، ص ۲۵۹)

آرمان همگرایی اسلامی و آینده تصویرشده را به‌طور خلاصه می‌توان چنین

برشمرده: استقلال و آزادی، مجد، عظمت و شرافت مسلمین، به دست آوردن حق تعیین سرنوشت توسط ملت‌ها و بیداری دولت‌ها، استقرار مردم‌سالاری دینی در کشورهای اسلامی، استقرار حکومت اسلام در گستره عالم و تشکیل امت واحده اسلامی.

۲-۴. مرحله چهارم؛ برنامه اقدام و اجرایی چشم‌انداز

مرحله چهارم برنامه چشم‌انداز سازی، یک فرآیند مستقل و کامل برنامه‌ریزی راهبردی یا برنامه‌ریزی اجرایی و اقدام است که راهبردها و اقدامات لازم را جهت هدایت موضوع به سمت چشم‌انداز طولانی مدت تدوین می‌نماید. آخرین مرحله چشم‌انداز سازی پاسخ دادن به مهم‌ترین پرسش چشم‌انداز یعنی چگونه آنجا برسیم؟ است.

برای پاسخ به این پرسش مهم باید دید که جهان اسلام چه ظرفیت‌های برای رسیدن و اجرا شدن همگرایی اسلامی که چشم‌انداز ماست دارد. جهان اسلام برای رسیدن به همگرایی زمینه‌های فراوانی دارد. از زمینه‌های مهم برای همگرایی، توجه به اشتراکات اسلامی هستند. مشترکات مانند سابقه تاریخی مشترک، دشمن مشترک، تهدید مشترک، منافع مشترک، جغرافیای مشترک، اهداف مشترک که از زمینه‌های اصلی همگرایی اسلامی به حساب می‌آیند. توجه به ویژگی‌های مشترک اسلامی چشم‌انداز همگرایی را نشان می‌دهد و می‌توانیم با توجه به مشترکات امت اسلامی، آسان‌تر به آینده تصویر شده برسیم.

الف: ارزش‌ها و سابقه تاریخی مشترک

از عوامل اصلی همگرایی، تعلق خاطر به یک فرهنگ و تمدن هست.

1 Action planning

جامعه بسان فرد، در رشد و تکامل خود، به فرهنگ و عناصر فرهنگی، هنجارها، ارزش‌ها، آداب، رسوم، سنن، رفتارها و منش‌های خاص جامعه و آثار تمدنی که از سایر جوامع متمایز گردد، پایبند است و نسبت به آن‌ها احساس وابستگی و تعلق می‌کند. آگاهی مشترک افراد یک جامعه از گذشته تاریخی و احساس دل‌بستگی به آن و احساس هویت تاریخی، پیونددهنده نسل‌های مختلف به یکدیگر و مانع جدا شدن یک نسل از تاریخش می‌گردد و هر جامعه‌ای با هویت تاریخی خود تعریف و ترسیم می‌شود. (معمار، ۱۳۷۸: ص ۱۷)

از این رو، ارزش‌ها و سابقه تاریخی مشترک از مهمترین عوامل و زمینه برای همگرایی اسلامی به حساب می‌آیند که در صورتی که این ظرفیت مورد توجه قرار گیرد چشم‌انداز همگرایی اسلامی روشن خواهد بود. جهان اسلام با دارا بودن زمینه‌های تاریخی، دینی و فرهنگی مشترک، راهی زیادی برای همگرایی ندارد و این هدف دور از دسترس نیست. جوامعی که از نظر تاریخی، دارای سابقه و ارزش‌های مشترک هستند به راحتی می‌توانند به سمت همگرایی گام بردارند و به سادگی این مهم را تجربه نمایند.

مهم‌تر از سابقه تاریخی مشترک، وجود ارزش‌های مشترک میان امت اسلامی هستند که امکان دست یافتن به یک توافق عمومی، همبستگی و پیوند اسلامی را رقم بزند. در این زمینه، دین اسلام به عنوان مهم‌ترین عامل و ارزش مشترک ارتباط کشورهای اسلامی را تسهیل می‌نماید. به ویژه آن‌که بر اساس تعالیم اسلام همه‌ی مسلمانان به عنوان امتی واحد شناخته می‌شوند. (سوره انبیا: ۹۲، سوره مؤمنون: ۵۲) این امر بستر مناسبی را از لحاظ فکری جهت همگرایی اسلامی فراهم می‌آورد. دین مهم‌ترین منبع برای هویت است، چراکه به پرسش‌های بنیادین پاسخ می‌دهد و به زندگی جهت می‌بخشد، روابط اجتماعی را تحکیم می‌بخشد و وحدت اعتقادی ایجاد می‌کند. از این رو با جرئت و بدون شک

می‌توان گفت که اسلام به‌عنوان ارزش مشترک گروه‌های اسلامی؛ مهم‌ترین زمینه و عامل همگرایی اسلامی است. مسلمانان در اصول و بسیاری از فروع با یکدیگر اشتراک عقیده دارند. خدای واحد، پیامبر واحد و کتاب واحد، پایه‌هایی هستند که می‌توانند وحدت و انسجام امت اسلامی را بار دیگر احیاء و همگرایی را به جهان اسلام به ارمغان آورند.

مصادیق ارزش‌های مشترک همگرایی در اسلام فراوان‌اند. قرآن کریم بیشترین نقش در هویت دهی اسلامی دارد. وجود مقدس پیامبر عظیم‌الشان و دوستی و مودت خاندان پاک آن حضرت از مصادیق اصلی ارزش‌های مشترک در جهت نیل به همگرایی اسلامی هستند. (برای اطلاع بیشتر نک: آقائوری، ۱۳۸۷) از ارزش‌های مشترک فوق‌العاده پراهمیت در ارتباطات و همگرایی اسلامی، مراسم حج است که بار همگرایی فوق‌العاده‌ای دارد. این ویژگی در مراسم اربعین سید و سالار شهیدان علیه السلام نیز وجود دارد. شهادت، استقلال‌طلبی، مقاومت و ایستادگی از ارزش‌های مشترک دیگر اسلامی هستند که می‌تواند همگرایی اسلامی بر آن‌ها استوار باشد.

با این توضیح مشخص می‌شود که چشمانداز همگرایی اسلامی امری ممکن و محتمل است و می‌توان گفت که امت اسلامی در سایه تجارب تاریخی، از زمینه مناسبی برای همگرایی بهره‌مند است. بنا بر تجربه تاریخی در گذشته که در پرتو ارزش‌های اسلامی، هر قوم و نژادی از نتیجه کار و کوشش قوم و نژاد دیگر بهره‌مند می‌شد. دانشمندان مسلمان از فرغانه در دورترین نقطه شرق اسلامی با وسایل ابتدایی آن روز به راه می‌افتادند و خود را به غرناطه در غرب اسلامی می‌رساندند تا از محضر دانشمندان آنجا بهره‌برند. (کراچکوفسکی، ۱۳۷۹، ص ۳۴۹) شهید مطهری بعد از نقل فرازی از نوشته پرفسور ارنست کونل، معتقد است: «نکته جالب در بیان این دانشمند این است که می‌گوید مسلمانان از نژادهای مختلف بر روی اختلافات نژادی خود پل بسته

بودند؛ یعنی اسلام برای اولین بار توانست کلیتی و وحدتی سیاسی و اجتماعی بر اساس عقیده و مرام و مسلک به وجود آورد و همین جهت تسهیلات زیادی از لحاظ ایجاد تمدنی عظیم و وسیع به وجود آورد». (مطهری، ۱۳۸۲، ج ۱۴ ص ۱۴۲)

ب: جغرافیا، ژئوپلیتیک و مرز مشترک

ژئوپلیتیک، پیوستگی و مرز مشترک و در مجموع جغرافیا، از دیگر عوامل و زمینه همگرایی هستند. جهان اسلام از نظر جغرافیای انسانی دارای جمعیتی بیش از یک میلیارد و سیصد میلیون نفر پس از مسیحیت، دومین جمعیت بزرگ مذهبی است. از نظر میزان گسترش جمعیت در مناطق مختلف جهان نیز آمارها بسیار روشنگر هستند. از کل ۳۹ کشور آسیایی ۲۱ کشور جزو کشورهای اسلامی محسوب می‌شوند. همچنین از ۵۸ کشور آفریقایی ۲۰ کشور آن مسلمان هستند. اگرچه در قاره اروپا تنها دو کشور اسلامی آلبانی و بوسنی هرزگوین وجود دارند ولی مسلمانان از طریق مهاجرت به کشورهای بزرگ اروپایی توانستند جمعیت‌های چند میلیونی را در این کشورها به وجود آورند و تأثیر بسیار زیادی بر این جوامع بر جای گذاشته و گرایش فزاینده اروپایی‌ها به دین مبین اسلام موجب نگرانی شدید سیاستمداران این کشورها شده است. گزارش مؤسسه پژوهشی «پیو» در آمریکا نشان می‌دهد که اسلام دارای جمعیت حدود میلیارد و هفتصد و پنجاه میلیون نفر ۲۲ درصد جمعیت جهان و رشد سالانه ۲٫۹ درصد و اسلام پرسرعت‌ترین دین در حال رشد در اروپا است. این مؤسسه همچنین پیش‌بینی نموده است که تا ۲۰ سال آینده، جمعیت مسلمانان جهان ۳۵ درصد افزایش یابد. (<http://iqna.ir/fa/news/۱۳۸۴۹۰۴>) این مرکز نشان می‌دهد که تا قبل از سال ۲۰۴۰ مسلمانان دومین گروه مذهبی آمریکا، پس از مسیحیان خواهند بود. (<http://pewresearch.org>) از نظر سیاسی

نیز می‌توان گفت که امت اسلامی به لحاظ تعداد کشورهای موجود در جهان هم‌اکنون بیش از یک‌چهارم کشورهای جهان را تشکیل می‌دهند؛ به عبارت دیگر، از مجموع ۱۹۲ کشور جهان هم‌اکنون ۵۷ کشور در سازمان کنفرانس اسلامی عضویت دارند؛ بنابراین کاملاً مشخص است که این تعداد کشور اسلامی در صورتی که بتوانند مواضع سیاسی واحدی اتخاذ نمایند تا چه اندازه زمینه همگرایی فراهم بوده و حتی می‌توانند در سیاست بین‌الملل فوق‌العاده تأثیرگذار باشند.

مزیت موقعیت ژئوپلیتیکی جهان اسلام نیز به مجاورت و داشتن مرز مشترک اضافه‌شده و زمینه‌های هرچه بیشتر همگرایی را فراهم می‌سازد. موقعیت مهم و ژئوپلیتیکی مانند تنگه داردانیل و بسفر، کانال سوئز، باب‌المندب، تنگه هرمز، تنگه مالاکا و تنگه‌ی جبل الطارق، خلیج فارس، دریای عمان و دریای سرخ در کوتاه کردن فواصل دریایی و زمینی، میان شرق و غرب نقش مهمی بر عهد دارند. (عزتی، ۱۳۷۱، ص ۱۶۳-۱۷۵) کشورهای اسلامی از نظر جغرافیای سیاسی و موقعیت ژئوپلیتیک در بهترین شرایط ممکن قرار دارند؛ بنابراین مشاهده می‌شود که جغرافیای سیاسی جهان اسلام منحصر به فرد است و به همین دلیل می‌تواند زمینه مناسبی برای همگرایی اسلامی به شمار آید. جهان اسلام دارای مناطق حیاتی است که سیطره بر این مناطق، در قلب راهبردهای نیروهای داخلی و بین‌المللی قرار دارد. (برای اطلاع بیشتر نک: نصری، ۱۳۹۳) چنانچه کشورهای اسلامی موقعیت ویژه جغرافیایی (جغرافیای سیاسی، جغرافیای فرهنگی و انسانی و جغرافیای اقتصادی) خود را در جهان درک نماید، با رعایت عامل ژئوپلیتیک، ژئواستراتژیک و ژئو اکونومیک و ... می‌توانند به وحدت و همگرایی رسیده و مقدمات تبدیل شدن به یک قدرت اثرگذار جهانی را فراهم نمایند.

ج: منابع و منافع مشترک

منابع و منافع مشترک اقتصادی زمینه خوبی حداقل از جهت اقتصادی برای همگرایی اسلامی در جهان معاصر است. جهان اسلام دارای قدرت نهفته و امکانات عظیمی مادی هست که در صورت همکاری بین مسلمین میتواند از این ظرفیتهای مادی استفاده نموده و همگرایی موردنظر را فراهم ساخته و جهان اسلام را به قدرت برتر در جهان تبدیل نماید. بررسی وضعیت منابع طبیعی کشورهای اسلامی بیانگر آن است که این کشورها به صورت بالقوه بسیار قدرتمند و ثروتمند هستند. متأسفانه سوء مدیریت و وابستگی رهبران این کشورها مانع از بهره‌برداری صحیح از این منابع شده است. وجود منابع عظیم نفت و گاز که حیات اقتصادی جهان صنعتی آن وابسته است. حوزه خلیج فارس که بخش اساسی و اصلی خاورمیانه را تشکیل می‌دهد دارای ۶۷۹ میلیارد بشکه ذخیره اثبات شده نفت (نزدیک به ۶۶ درصد از کل ذخایر جهان) و ۱۹۱۸ تریلیون فوت مکعب، ذخیره گازی (۳۰ درصد کل ذخایر گازی جهان) هست. (عسگری، ۱۳۸۳، ص ۱۲-۲۴) بنابراین کشورهای اسلامی می‌توانند با تکیه بر سلاح قدرتمند انرژی، به همگرایی رسیده و جهان استکبار را نیز در مقابل خویش خاضع نمایند.

ج: موانع، تهدید و دشمن مشترک

از مهم‌ترین اقدامات که برای همگرایی لازم است صورت گیرد شناخت و برداشتن چالشها و موانع آن است. موانع همگرایی اسلامی به دو مانع بیرونی و درونی تقسیم می‌گردد که در مرحله اول گذشت. موانع درونی با همه انواع و اقسامش در بین همه گروه‌های اسلامی مشترک است. استعمار نیز که به‌عنوان عامل بیرونی است دشمن مشترک همگرایی اسلامی است. بر اساس نظریه‌های روابط بین‌الملل وجود یک یا چند قدرت رقیب یا

تهدیدکننده می‌تواند به‌عنوان عامل همبستگی و همگرایی میان کشورهای در معرض تهدید عمل نماید. (صفوی، ۱۳۸۷، ص ۱۸۱) احساس تهدید و دشمن مشترک داشتن فرصت و زمینه سیاسی و اجتماعی بسیار مناسب برای همگرایی اسلامی فراهم آورد. تهدید مشترک، در دنیای امروز عامل خوبی است تا مسلمانان از این فرصت برای همگرایی در مقابل این دشمن مشترک و هدف مشترک گام بردارد. ابن‌خلدون به‌خوبی نشان می‌دهد که میان تداوم عصیبت و همبستگی خویشاوندی با رفتار منسجم تشکیلاتی از یکسو و حضور یک دشمن مشترک رابطه‌ای اثبات شده وجود دارد. (ابن‌خلدون، ۱۳۶۲، ج ۱ ص ۳۴)

فرضیه «دشمن مشترک» به قوی‌ترین وجه در رفتار سیاسی دشمنان همگرایی اسلامی به‌ویژه آمریکا مشاهده می‌شود. سیاست خارجی آمریکا در دوران چهار دهه جنگ سرد در جهت مهار شوروی و متحدان آن و گسترش کمونیسم در جهان بود. وجود شوروی و بلوک شرق به‌مثابه یک تهدید و دشمن مشترک، فرصتی را برای آمریکا به وجود آورد تا حضور خود را در اقصی نقاط جهان منطقی جلوه دهد و نفوذ خود در جهان سوم را گسترش دهد؛ اما بعد از فروپاشی شوروی به‌عنوان دشمن شماره یک این کشور، آمریکا در پی استراتژی «دشمن‌سازی»، «دشمن‌یابی» و یا «بزرگ‌سازی دشمنان» در گوشه و کنار جهان پرداخت. بر مبنای آن می‌توان جوهره پنهان نظریه‌پردازان آمریکایی نظیر «فوکویاما» یا «هانتینگتون» و یا استراتژیست‌ها و سیاستمداران را تجزیه و تحلیل و افشا کرد. بر اساس نظریه «دشمن‌یابی» یک قدرت سیاسی برای احراز هویت وجودی و اتحاد و یکپارچگی سیاسی داخلی نیازمند دشمنی است که بتواند در تقابل با آن چنین کار ویژه‌هایی را در درون نظام سیاسی محقق سازد. (حسینی، ۱۳۸۱، ص ۸) گفتمان سلطه تلاش می‌کنند از اسلام و مسلمانان چهره خشن و دور از تمدن و مدنیت جلوه دهند. آنان سیاست اسلام‌هراسی را

در پیش گرفته‌اند. اسلام هراسی در جهان غرب یعنی اسلام خطری است برای دنیای مسیحیت و برای دفع این خطر، باید اقدامات نظامی، سیاسی، تبلیغاتی و روانی خود را توجیه کنند. (برای اطلاع بیشتر نک: شیرودی و کاظمی، ۱۳۹۰) به‌طور کلی، موانع همگرایی مانند استبداد داخلی و استکبار به‌عنوان مانع، تهدید، چالش و دشمن مشترک همگرایی اسلامی هستند که مجموعه این عوامل دست هم داده و پدیده‌های جدیدی را شکل دادند به‌عنوان «تروریسم» که با عوامل و زمینه‌های درونی و دست‌پیدای غرب شکل گرفت و جالب‌تر آنکه غرب، امروزه ادعای مبارزه با تروریسم مولود خویش را دارد. (حافظ‌نیا و دیگران، ۱۳۹۱ ص ۶۶)

جهان اسلام داری مشترکات فراوانی دیگر نیز هستند. اهداف مشترک یکی از آنان است که در مسیر همگرایی اسلامی فوق‌العاده دارای اهمیت است. حفظ اسلام و حفظ قبله اول مسلمین و حفظ عظمت و وحدت کشورهای اسلامی از اهداف مشترک مسلمانان که در مرحله سوم و تصویر چشم‌انداز گذشت. نظام سیاسی اسلام خاص، استقلال، مردم‌سالاری و ... از اشتراکات دیگر اسلامی هستند که می‌توان به‌راحتی چشم‌انداز همگرایی اسلامی را ترسیم نمود.

نتیجه

دستیابی و رسیدن به همگرایی اسلامی مستلزم استخدام و به‌کارگیری عوامل و زمینه‌های مختلف است. در این مقاله بر نقش مشترکات اسلامی در همگرایی اسلامی به‌منظور ترسیم چشم‌انداز تأکید شد. از منظر آینده‌پژوهی، آینده همگرایی اسلامی مستلزم آن است که مسلمانان باید از وضعیت بحرانی کنونی عبور کرده و چشم‌انداز آینده اسلامی را ترسیم نموده و آن را اجرا سازند. با توجه به مدل مفهومی ارائه‌شده وضعیت کنونی امت اسلامی، جهت‌گیری زیادی به سمت همگرایی ندارد. مسلمانان در ترسیم چشم‌انداز

همگرایی از ظرفیت‌ها و امکانات درونی مانند توسل جستن به مشترکات اسلامی بهره‌جویند. با تکیه بر همین مشترکات، زمینه بهره‌جویی از ظرفیت‌های موجود در جهان اسلام به‌منظور حفظ و ارتقای منافع اسلام و مسلمین در چارچوب تحقق آینده مطلوب همگرایی اسلامی امکان‌پذیر خواهد بود.

جهان اسلام با دارا بودن جمعیتی بیش از یک میلیارد نفر به‌منزله یک قطب جمعیتی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی بزرگ، گستره وسیعی از کره خاکی را شامل می‌گردد که با داشتن ظرفیتهای مهم برای همگرایی، مانند پیوستگی جغرافیایی و مرزی، قابلیت‌های فوق‌العاده ژئوپلیتیکی، منابع عظیم انرژی، تهدیدات مشترک خارجی، داشتن دشمنان مشترک، منافع متقابل مشترک، قابلیت‌های تجاری و اقتصادی و همگونی ارزشی و فرهنگی دارای زمینه‌های فراوان در همگرایی اسلامی هستند که می‌توان با این ظرفیتهای گام‌های مؤثری در مسیر همگرایی اسلامی برداشت. از آنچه گذشت به دست می‌آید که با توجه به مشترکات اسلامی می‌توان چشم‌انداز همگرایی اسلامی را ترسیم نمود و همگرایی اسلامی، دور از واقعیت نیست و ظرفیت‌های مادی و معنوی جهان اسلام آن‌قدر مهیاست که مسلمانان می‌توانند با بازشناسی و تقویت آن‌ها، بار دیگر شکوه و عظمت گذشته خویش را بازیابند. این مهم زمانی به دست می‌آید که مسلمانان و کشورهای اسلامی، امکانات و توان مادی و معنوی جهان اسلام را بشناسند و با درپیش گرفتن استراتژی روشن و هدفمند، به سمت همگرایی اسلامی رهنمون شوند.

منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه، (۱۳۷۹)، ترجمه محمد دشتی، قم، نشر مشهور.
- ابن خلدون، (۱۳۶۲)، مقدمه ابن خلدون، ترجمه پروین گنابادی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- ابوالفضل، حسین، (۱۳۸۴)، هم‌گرایی جهان اسلام: آسیب‌ها و راهبردها، قم، پژوهش‌های اسلامی صداوسیما.
- احمدی، حمید، (۱۳۸۸)، ریشه‌های بحران در خاورمیانه، تهران، انتشارات کیهان.
- اردوش، محمدحسین امیر، (۱۳۹۳)، وحدت اسلامی، بیداری اسلامی، مفاهیم و پیشینه، قم، نشر ادیان.
- المانجرا، مهدی، (۱۳۸۴)، آینده‌های دنیای اسلام، ترجمه و تلخیص سیاوش ملکی‌فر، تهران، اندیشکده آصف.
- امام خمینی، (۱۳۶۸)، صحیفه انقلاب، وصیت‌نامه سیاسی - الهی رهبر کبیر انقلاب اسلامی و بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- امام خمینی، سید روح‌الله، (۱۳۷۹)، صحیفه امام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- آقائوری، علی، (۱۳۸۷)، امامان شیعه و وحدت اسلامی، قم، انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.
- بهروز لک، غلامرضا و محمود علیپور گرجی، (۱۳۹۰)، کاربرد روش چشم‌انداز در مطالعات سیاسی، مجله علوم سیاسی، شماره ۵۳.
- بیگدلی، مهرانز (مترجم)، (۱۳۷۹)، انجمن برنامه‌ریزی آمریکا، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۲.
- پدرام، عبدالرحیم و همکاران، (۱۳۸۸)، آینده‌پژوهی مفاهیم و روش، تهران، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- ترکی، عبدالمجید، (۱۳۶۸)، «اجماع امت مؤمنان از جوهر عقیدتی تا واقعیت تاریخی»، ترجمه ایرج پروشانی، مجله تحقیقات اسلامی، شماره ۱ و ۲.
- تسخیری، محمدعلی، (۱۳۸۳)، درباره وحدت و تقریب مذاهب اسلامی، ترجمه محمد مقدس، تهران، مجمع تقریب.
- تقهومی، رحمان، (۱۳۸۸)، نگاهی دیگر کاربرد شیوه‌های گرافیکی - بصری در تدوین

- چشم‌انداز، دوماهنامه شهرنگار، شماره ۵۲.
- جعفری، محمدتقی، (۱۳۷۷)، شرح و تفسیر نهج البلاغه، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- جعفری، محمدتقی، (۱۳۷۳)، فرهنگ پیرو، فرهنگ پیشرو، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- جوان آراسته، حسین، (۱۳۷۹)، «امت و ملت، نگاهی دوباره»، مجله حکومت اسلامی، شماره ۱۶.
- حاجیانی، ابراهیم، (۱۳۹۱)، مبانی، اصول و روش‌های آینده‌پژوهی، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام.
- حافظ‌نیا، محمدرضا، ریاز قربانی نژاد و محسن جان‌پرور، (۱۳۹۱)، تحلیل ژئوپلیتیکی عوامل هم‌گرایی و واگرایی در جهان اسلام، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، سال اول، شماره ۲.
- حرانی، ابن شعبه، (۱۴۰۴)، تحفالعقول عن آل الرسول عليهم السلام، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- حسینی، سید مهدی، (۱۳۸۱)، نگاهی به اهداف و برنامه استراتژیک امریکا در فرایند تحول نظام بین‌الملل، دوازدهمین کنگره بین‌المللی خلیج فارس، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- حکیمی، محمدرضا، (۱۳۶۱)، شرف‌الدین، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.
- دهقانی، محسن، (۱۳۸۶)، اتحاد ملی و انسجام اسلامی از منظر نهج البلاغه و رهبران اسلامی، قم، گلستان ادب.
- شرف‌الدین، عبدالحسین، (۱۳۸۴)، النص والاجتهاد، بیروت، مؤسسه اعلمی للمطبوعات.
- شیرودی، مرتضی و کاظمی، سید آصف، (۱۳۹۰)، نقش رسانه‌های غرب در برابر گسترش اسلام در غرب، فصلنامه علمی تخصصی سخن تاریخ، سال ۵، شماره ۱۴.
- صفوی، سید یحیی، (۱۳۸۷)، وحدت جهان اسلام: چشم‌انداز آینده، تهران، انتشارات شکیب به سفارش مؤسسه آینده‌پژوهی جهان اسلام.
- عزتی، عزت‌الله، (۱۳۷۱)، ژئوپلیتیک، تهران، انتشارات سمت.
- عسگری، سهراب، (۱۳۸۳)، نقش و جایگاه منطقه خلیج فارس و خاورمیانه در ژئوپلیتیک انرژی، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۲۱۰-۲۰۹.
- قدیری، روح‌الله، (بی‌تا)، بررسی و شناخت روش‌های مطالعه آینده، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی.

- کاظمی، سید آصف، (۱۳۹۳)، بازتاب‌های سیاسی گفتمان تکفیر در: مجموعه مقالات هفدهمین جشنواره شیخ طوسی رحمته الله علیه قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم.
- کاظمی، سید آصف، (۱۳۹۴)، اسلام هراسی درونی؛ نزاع غرب با اسلام در سایه گفتمان در: مجموعه مقالات هجدهمین جشنواره شیخ طوسی رحمته الله علیه قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم.
- کاظمی، سید علی اصغر، (۱۳۷۰)، نظریه همگرایی در روابط بین‌المللی «تجربه جهان سوم»، تهران، انتشارات پیک ایران.
- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۶۲)، الکافی، تهران، اسلامیه.
- کورنیش، ادوارد، (۱۳۸۸)، آینده‌پژوهی پیشرفته: نگاهی ژرف به اصول، مبانی و روش‌های آینده‌پژوهی، ترجمه سیاوش ملکی فر و فرخنده ملکی فر، تهران، اندیشکده صنعت و فناوری (آصف).
- کراچکوفسکی، ایگناتی یولیانوویچ، (۱۳۷۹)، تاریخ نوشته‌های جغرافیایی در جهان اسلام، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- گلکار، کورش، (۱۳۸۴)، «چشم‌انداز شهر، محله: پیشنهاد یک چارچوب مفهومی برای صورت‌بندی بیانیه چشم‌انداز»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۴.
- لمبتون، ان، کی، اس، (۱۳۷۴)، دولت و حکومت در اسلام، نشر عروج.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، (۱۴۰۳)، بحار الأنوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- مطهری، مرتضی، (۱۳۸۲)، مجموعه آثار، تهران، انتشارات صدرا.
- معمار، رحمت‌الله، (۱۳۷۸)، سنجش گرایش به هویت تاریخی، تهران، مرکز تحقیقات و سنجش برنامه‌های سازمان صداوسیما.
- مقام معظم رهبری، پیام به مناسبت کنگره عظیم حج، ۲۷ شهریور ۱۳۹۴، دیدار با مسئولان نظام و سفرهای کشورهای اسلامی، ۲۶ اردیبهشت ۱۳۹۴ و دیدار با مسئولان نظام و میهمانان بیست و هشتمین کنفرانس بین‌المللی وحدت ۱۹ دی ۹۳.
- ملکی فر، عقیل (۱۳۸۵)، الفبای آینده‌پژوهی: علم و هنر کشف آینده و شکل بخشیدن به دنیای مطلوب فردا، تهران، کرانه علم.
- موثقی، احمد، (۱۳۷۰)، استراتژی وحدت در اندیشه سیاسی اسلام، مقدمه استاد محمدتقی جعفری، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.
- موثقی، سید احمد، (۱۳۷۸)، علل ضعف و انحطاط مسلمین در اندیشه سیاسی و آرای اصلاحی سید جمال‌الدین اسدآبادی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

- نصری، قدیر، (۱۳۹۳)، مناطق حیاتی خاورمیانه، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام.
- واعظی، محمود، (۱۳۹۲)، بحران‌های سیاسی و جنبش‌های اجتماعی در خاورمیانه: نظریه‌ها و روندها، تهران، وزارت امور خارجه.
- ولایتی، علی‌اکبر، رضا سعیدمحمدی، (۱۳۸۹)، تحلیل تجارب همگرایی در جهان اسلام، دانش سیاسی، شماره ۱.
- هانتر، شیرین، (۱۳۸۰)، آینده اسلام و غرب، ترجمه همایون مجلد، نشر و پژوهش فرزانه روز، ۱۳۸۰.

- <http://iqna.ir>

- <http://pewresearch.org>

دیدگاه امام خمینی (ره) در تقیه مداراتی و تأثیر آن در هم‌گرایی مسلمین^۱

محمد محسن حیدری^۲

چکیده

یکی از اقسام تقیه، تقیه مداراتی است. هدف از این تقیه، جلب محبت مخالفان و وحدت کلمه بین مسلمین است، بدون اینکه مانند تقیه خوفی، خوف ضرری در میان باشد. از نگاه امام خمینی، تقیه مداراتی به لحاظ حکم تکلیفی، در عصر کنونی و در حضور شیعیان در موسم حج و شرکت آنها در نماز جماعت مسجدالحرام و مسجدالنبی واجب است. به لحاظ حکم وضعی نیز عمل مقرون به این تقیه، مجزی بوده، کفایت از مأمور به واقعی میکند. این آرا اهمیت فوق‌العاده وحدت و هم‌گرایی مسلمین را در اندیشه امام خمینی نشان می‌دهد و دیدگاه ایشان میتواند نقش بسزایی در وحدت و هم‌گرایی مسلمین داشته باشد.

کلید واژه: تقیه، هم‌گرایی، وحدت، اجزا.

دیدگاه امام خمینی (ره) در تقیه مداراتی و تأثیر آن در هم‌گرایی مسلمین

۱. ارائه شده به بیستمین جشنواره بین‌المللی شیخ طوسی رحمته‌الله علیه تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۲/۷؛ تاریخ

پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۲/۳۱

۲. سطح ۴ حوزه علمیه: Mohsenheydari3636@gmail.com

مقدمه

تقیه از مسائل مهم فقه است که ریشه در قرآن کریم دارد و عقل هم حکمت و ضرورت آن را تأیید میکند. تقیه به لحاظ علت تشریح، به سه قسم خوفی، کتمانی و مداراتی تقسیم می‌شود. در این بین تقیه مداراتی کمتر موضوع بحث قرار گرفته است.

با توجه به اینکه در عصر حاضر زمینه‌ها و انگیزه‌های مختلفی برای تشدد و تفرقه میان مسلمین به وجود آمده است و با توجه به هجمه و تخریب بی‌سابقه‌ای که درباره مذهب شیعه صورت می‌گیرد و فتوای تکفیری که بر ضد شیعه صادر می‌شود، بررسی تقیه مداراتی اهمیتی ویژه می‌یابد و لازم است جوانب مختلف آن بررسی شود؛ چراکه این تقیه در ایجاد وحدت و هم‌گرایی بین مسلمین تأثیری انکارناپذیر دارد و زمینه ارتباط شیعیان را با سایر مذاهب، و معرفی مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام) و به تبع آن، دفع تهمت‌های ناروا به مذهب شیعه را فراهم می‌سازد. تقیه مداراتی در کلمات علما کمتر بحث شده است؛ اما امام خمینی که یکی از منادیان وحدت امت اسلامی است، این تقیه را از سایر اقسام تقیه تفکیک و بررسی کرده است. این تقیه در اندیشه امام خمینی اهمیت زیادی داشته و عمل به آن در موسم حج و اقامه نماز جماعت با اهل سنت، واجب است. عمل انجام‌شده طبق این تقیه، از بهترین اعمال و مجزی از واقع بوده، نیازی به اعاده ندارد.

بنابر مطالب پیش‌گفته، مؤلف در این مقاله می‌کوشد تقیه مداراتی را از دیدگاه امام خمینی بررسی کند و نقش و تأثیر آن را در وحدت و هم‌گرایی مسلمین نشان دهد.

پیش از پرداختن به موضوع اصلی، برای تبیین بهتر مطلب، به دو مفهوم «تقیه» و «تقیه مداراتی» از دیدگاه امام خمینی اشارهای کوتاه می‌شود.

An Analysis of the Perspective of Islamic Convergence¹

Seyed Asef Kazemi²

Abstract

Divergence or division is a complex issue and an exterminator factor in the history of Islamic societies, which in the current period has become an important and critical issue for various reasons. Unfortunately, the responses of Islamic thinkers and government officials to this crisis have so far failed for various reasons. One of the most basic methods for convergence is finding common ground. Muslims and Islamic countries share a great deal in history, culture, religion, resources and interests and their enemies, which increases the level of solidarity and convergence among Muslims. The future of Islamic convergence and its achievement requires the recruitment and utilization of various factors and fields. This research is an attempt to organize the issue, present situation, probabilistic scenario and guidelines and strategies and the program of Islamic convergence, based on four stages of the Orgon perspective model, which is one of the future study methods, and the role of Islamic commonality in Islamic convergence, drawing a vision emphasizes and relying on the common features, maintaining and improving the interests of Islam and Muslims and realizing the ideal

-
1. Date received: 2017/04/06   Date accepted: 2017/05/03
  2. PhD student, Contemporary History of Islamic World, Imam Khomeini Higher Education Complex (Al-Mustafa community), Kazemi.asef@gmail.com

future of Islamic convergence.

Keywords: Convergence, Islam, Perspective, Islamic values, Islamic nation, Geography, Common interests, Common enemy.

